

PRO MEMORIA

Profesor Helena Brodowska-Kubicz (1914–2003)

W życiu Profesor Heleny Brodowskiej-Kubicz zamykają się losy Jej pokolenia, które można podzielić na trzy główne etapy. Pierwszy – to okres dzieciństwa i wczesnej młodości, przypadający na czasy wskrzeszania państwowości polskiej po epoce zaborów. Przerwał ten etap wybuch II wojny światowej i lata okupacji hitlerowskiej. Po wyzwoleniu nadszedł czas aktywnej pracy organizacyjnej, dydaktycznej i naukowej, w której było miejsce na cienie i blaski, sukcesy, ale i porażki. Jak wielu przedstawicieli tego pokolenia, przychodziło Profesor Brodowskiej zmierzyć się nie tylko z osobistym losem, ale też z meandrami historii całego społeczeństwa. Pozostała jednak wierna ideałom młodości, które zdeterminowały Jej zainteresowania naukowe dziejami chłopów, bowiem przez całe życie utożsamiała się z tą grupą społeczną, w której tkwiły Jej korzenie.

Urodzona 15 marca 1914 r. we wsi Ostrówek w byłym powiecie chełmskim, przeżyła dzieciństwo charakterystyczne dla wielodzietnych rodzin chłopskich, borykających się z trudami życia codziennego. Po latach wspominała je z sentymentem, pisząc o obowiązku pasania gęsi, braku zabawek, ale także i poświęceniu matki troskliwej nie tylko o zapewnienie bytu rodziny, ale też o odpowiednie wychowanie gromadki dzieci. W drugim wydaniu książki *Chłopi o sobie i Polsce*, przedstawiając wizerunek kobiet wiejskich, nawiązała do osobistych doświadczeń, pisząc: „W opinii nas, sześciorga dzieci, które wychowała, była najlepszą z matek, taki napis zamieściłam na jej płycie nagrobkowej. [...] Uczyla pacierza i innych modlitw i w ogóle czytania po polsku. Starsze rodzeństwo posyłało do szkoły rosyjskiej [...]. Czytające dzieci skłaniała do głośnej lektury, choć sama tylko umiała czytać drukowane i listy od dzieci”¹. W dużym stopniu dzięki matce, ale też i osobistym zdolnościom

¹ H. Brodowska, *Chłopi o sobie i Polsce. Rozwój świadomości społeczno-narodowej*, Łódź 2001, s. 226.

w pokonywaniu trudności, Helena Brodowska ukończyła seminarium nauczycielskie w Chełmie. Tak o tym pisała po latach: „Podobnie jak większość młodzieży chłopskiej mojego pokolenia, miałam jedyną dostępną drogę do nauki – seminarium nauczycielskie”².

Po jego ukończeniu, w 1934 r. rozpoczęła pracę w szkole rolniczej dla dziewcząt w Krasieninie w powiecie lubartowskim. Mieszkając na terenie szkoły, uczyła przedmiotów ogólnokształcących, które zgodnie z programem miały rozwijać zainteresowania dziewcząt sprawami samokształcenia, zdrowia, rodziny, ale także kultury życia codziennego i społecznego wsi. Celem szkoły było wychowywanie przyszłych przodownic wiejskich, po powrocie do rodzinnych wsi mających dążyć do podniesienia poziomu cywilizacyjnego środowiska chłopskiego zarówno w dziedzinie gospodarczej, jak i społecznej. Praca w Krasieninie z niewiele od Niej młodszymi uczennicami, ich rozwój intelektualny spowodowały, iż, jak pisała po latach Profesor „Z nimi kształciłam się i ja, zwłaszcza w poznawaniu spraw polskiej wsi”. Utrzymując kontakty z młodzieżą wiejską zrzeszoną w organizacjach „Siew” i „Wici”, z działaczami ruchu ludowego, kołami gospodyń wiejskich, kółkami rolniczymi i spółdzielczością wiejską, Profesor poznawała problemy ruchu chłopskiego i ludowego. Trzyletni okres pracy w Krasieninie zaowocował też pragnieniem własnej edukacji w zakresie nauk społecznych: oświaty dorosłych, socjologii i historii wsi. Po zdanym egzaminie w 1937 r. Pani Profesor rozpoczęła studia w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, zdobywając wiedzę pod kierunkiem Profesor Heleny Radlińskiej, która wraz z Ireną Kosmowska i Jadwigą Dziubińską uznawana jest za jedną z współtwórczyń programów szkół rolniczych, w tym także Krasienina.

Nie uzyskawszy w kuratorium w Lublinie zgody na płatny urlop w celu podjęcia studiów, rozpoczęła Helena Brodowska trudne lata studiowania, nie wolne od trosk materialnych. Konieczność opłacenia czesnego i utrzymania w Warszawie zmusiły Ją do podjęcia pracy w świetlicy dla samotnych matek, a także roli sekretarki Profesor Radlińskiej, z którą przyjaźń przetrwała długie lata.

Zainteresowania i doświadczenia wyniesione z Krasienina pogłębiła w czasie przygotowania pracy półdyplomowej o Jadwidze Dziubińskiej jako twórczyni szkół rolniczych. Zbierając materiały do pracy, przeprowadzała wywiady z działaczami ruchu ludowego, mię-

² H. Brodowska-Kubicz, *Losy moje w losach wojny*, [w:] *W kolportażu i łączności Komendy Głównej Batalionów Chłopskich. Wspomnienia*, red. M. Biernacka, E. Jagiełło-Lysiowa, H. Kamińska, Warszawa 1982, s. 322.

dzy innymi z Maksymilianem Malinowskim i Ireną Kosmowska. Gotowa praca, przygotowywana do druku, spłonęła w Warszawie w 1939 r.

Śledząc koleje losu Pani Profesor okresu młodości, nasuwa mi się refleksja dotycząca mojego „terminowania” pod okiem Pani Profesor w czasie studiów i po ich ukończeniu. Przygotowywałam pracę magisterską na temat kół gospodyń wiejskich i wobec niewielu źródeł, z inspiracji promotora, jeździłam po wsiach, rozmawiając z kobietami wiejskimi, przeprowadzałam wywiady z działaczkami ruchu ludowego w Warszawie, Lublinie, Kielcach, ale i w Radomiu czy Jędrzejowie. Profesor uważała, że poza literaturą i źródłami jest to dobry sposób poznawania tradycji wsi polskiej, co w moim przypadku było tym bardziej ważne, iż nie pochodząc ze środowiska chłopskiego, poznawałam jego specyfikę. Po ukończeniu studiów, pracując w stworzonym i kierowanym przez Profesor Interdyscyplinarnym Zespole zajmującym się problematyką wiejską, miałam z nią codzienne kontakty, nie tylko zawodowe. Pozwoliłam sobie na tę osobistą refleksję, ponieważ, jak sądzę, obrazuje ona stosunek Pani Profesor do swoich studentów, których nie tylko kształciła, ale i starała się wychowywać poprzez częste kontakty, wspólne wyjazdy, uczestnictwo w życiu codziennym. Powołując się na własne doświadczenia, uważała, iż w pracy zawodowej ważne są relacje osobiste, czego sama doświadczyła, zarówno w czasie pracy w Krasieninie, jak i podczas studiów pod kierunkiem H. Radlińskiej.

Wybuch wojny i okres okupacji to w biografii Profesor Heleny Brodowskiej czas pracy konspiracyjnej zarówno w Warszawie, jak i na Lubelszczyźnie. Związana z ruchem ludowym, w latach 1940–1942 wchodziła w skład lubelskiego Zarządu Wojewódzkiego Stronnictwa Ludowego „Roch”, zajmowała się działalnością oświatową i kolportażem tajnej literatury. Zdekonspirowana, została zmuszona do ucieczki z Lublina.

Na przełomie lat 1941–1942 powróciła do Warszawy, gdzie zajęła się organizacją tajnych kompletów Wolnej Wszechnicy Polskiej. Umożliwiając naukę innym, sama także kontynuowała przerwane wojną studia. Równocześnie zajmowała się kolportażem i łącznością, pełniąc od 1943 r. funkcję szefa łączności i kolportażu Komendy Głównej BCh. Z ofiarnością i poświęceniem ratowała Żydów, za co w 1991 r. została wyróżniona Medalem Instytutu Yad Vashem „Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata”. We wrześniu 1944 r. wyostała się z Warszawy ogarniętej powstaniem. Dotarła na Lubelszczyznę, gdzie w latach 1944–1945 prowadziła szkołę spółdzielczą w Świerszczowie.

Po wojnie w 1946 r. ukończyła w nowo tworzonej Uniwersytecie Łódzkiej studia w zakresie pedagogiki społecznej. W 1949 r. obroniła pracę doktorską pt. *Rolnicze Towarzystwo Hrubieszowskie, jego dzieje, działalność w XIX wieku*, pisaną pod kierunkiem prof. H. Radlińskiej. W tym samym czasie podjęła pracę w Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej, Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego oraz Wyższej Szkole Ekonomicznej. Zaangażowana w organizowanie PWSZ w latach 1950–1954 pełniła w niej funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego. W okresie 1949–1950 odbyła roczny staż naukowy w Leningradzie. W 1956 r. została docentem, w 1968 r. – otrzymała nominację na profesora nadzwyczajnego, a w 1979 r. – na profesora zwyczajnego. Od 1956 r. na stałe związała się z Instytutem Historii UŁ, gdzie w latach 1958–1962 kierowała Zakładem Najnowszej Historii Polski, w latach 1962–1972 prowadziła Zakład Historii Wsi i Ruchu Ludowego, zaś w latach 1974–1989 kierowała pracami Interdyscyplinarnego Zespołu Struktur i Przemian Społecznych Wsi Polskiej XIX–XX w. W 1984 r. przeszła na emeryturę, nie zrywając jednak kontaktów z Instytutem, angażowała się nadal w prace Zespołu.

Profesor Helena Brodowska-Kubicz brała udział w licznych międzynarodowych i ogólnopolskich konferencjach naukowych. Czynnie uczestniczyła w życiu różnych stowarzyszeń i organizacji, między innymi w Łódzkim Towarzystwie Naukowym, Polskim Towarzystwie Historycznym (w 1985 r. otrzymała tytuł honorowego członka tej organizacji), Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Łodzi, Towarzystwie Wolnej Wszechnicy Polskiej. Zainteresowana sprawami wsi polskiej, brała aktywny udział w pracach Rady Naukowej Zakładu Historii Ruchu Ludowego przy Naczelnym Komitecie ZSL, była członkiem Rady Nadzorczej Ludowej Spółdzielni Wydawniczej, współpracowała z Komitetem Redakcyjnym „Roczników Dziejów Ruchu Ludowego”.

Za swoje osiągnięcia naukowe, dydaktyczne i społeczne została wyróżniona licznymi nagrodami, medalami i wysokimi odznaczeniami państwowymi. Wypromowała ponad 150 magistrów i 3 doktorów. Opublikowała ponad 130 prac, wśród których znalazły się monografie, podręcznik akademicki, artykuły i recenzje.

Zainteresowania badawcze Profesor Heleny Brodowskiej-Kubicz skupiały się przede wszystkim wokół historii wsi polskiej XIX–XX w. Najtrwalszą pozycję zdobyły sobie w historiografii prace Pani Profesor poświęcone dziejom wsi powiatowej, a szczególnie monografia *Ruch chłopski po uwłaszczeniu w Królestwie Polskim 1864–1904* (wyd. 1967) oraz synteza dziejów chłopów polskich w za-

borze rosyjskim, opublikowana w tomie II *Historii chłopów polskich* (wyd. 1972), obejmująca okres od początku XIX w. do 1918 r. Była też Profesorem autorką pierwszego podręcznika historii Polski II połowy XIX w. przeznaczanego głównie dla studentów.

Śledząc losy chłopów polskich, zwróciła się Pani Profesor ku kwestiom ich świadomości społecznej i narodowej. Efektem tych zainteresowań stała się publikacja *Chłopi o sobie i Polsce* (I wyd. 1984, II wyd. poszerzone 2001), w której wskazywała na rodzące się wśród chłopów poczucie przynależności narodowej związane z emancypacją społeczną chłopów od czasów dominialnych do II wojny światowej włącznie. Monografia ta, nowatorska metodologicznie, choć wzbudziła wiele kontrowersji, spotkała się jednak z ogólnym zainteresowaniem i podobnie jak wcześniej wydane prace zrywała z utartymi opiniami o chłopach – wiernych poddanych rosyjskiego zaborcy.

Ważne miejsce w dorobku naukowym Pani Profesor zajmowały prace zbiorowe ukazujące się pod Jej redakcją, będące pokłosiem konferencji naukowych cyklicznie organizowanych przez kierowany przez Nią Interdyscyplinarny Zespół. Badania prowadzone przez członków Zespołu i współpracujących z nim pracowników naukowych wielu ośrodków akademickich w Polsce, miały w wielu dziedzinach nowatorski charakter, o czym świadczyło choćby wydanie obszernej syntezy *Gmina wiejska i jej samorząd* (wyd. 1989). Publikacja ta była pierwszą próbą przedstawienia dziejów samorządu gminnego na przestrzeni 200 lat. Praca ta otrzymała nagrodę Ministra Edukacji Narodowej.

Na tle licznych prac Profesor Brodowskiej dostrzec można Jej osobowość nie tylko jako uczoności, ale i człowieka zaangażowanego w różnorodną działalność na rzecz społeczeństwa. Świadczą o tym choćby Jej wspomnienia zatytułowane *Z chłopskiej łąki* (wyd. 1994), w których podkreślała swoje przywiązanie do polskiej wsi, pragnienie twórczego poznawania jej dziejów oraz przywrócenie chłopom ważnego miejsca w historii narodu i państwa. Działalność i postawa Profesor H. Brodowskiej doceniane były przez środowisko naukowe, czego wyrazem było między innymi wydanie w 80. rocznicę urodzin zeszytu w serii „Sylwetki Łódzkich Uczonych” (wydanego przez Łódzkie Towarzystwo Naukowe w 1994 r.), poświęconego Jej działalności. Uhonorowano także Panią Profesor uroczystym odnowieniem Jej doktoratu, które odbyło się w 2000 r. w związku z 55 rocznicą powstania UŁ i świadczyło o zasługach dla nauki polskiej.

Przez całe swoje długie i pracowite życie potrafiła Profesor Helena Brodowska-Kubicz łączyć pracę naukową badacza z działalnością

dydaktyczną i organizacyjną, starając się najlepiej, jak umiała, służyć społeczeństwu zarówno w trudnych latach okupacji, jak i w okresie późniejszym. Podsumowując swoje życie, pozostawiła przekonanie, „że wśród młodych historyków znajdą się silni, którzy wydzwigną i podniosą swoją pracą tę zamierającą gałąź nauki o chłopskich dziejach i ruchu ludowym do rangi właściwej, oczyszczając z balastu skrzywień i wypaczeń”³.

MARIA KOSTRZEWSKA
Uniwersytet Łódzki

Profesor Józef Śmiałowski (1926–2003)

W dniu 8 czerwca 2003 r. zmarł emerytowany Profesor Józef Śmiałowski, były długoletni kierownik Katedry Historii Społeczno-Gospodarczej Uniwersytetu Łódzkiego.

Profesor urodził się 23 grudnia 1926 r. w Krobanówku w woj. sieradzkim. Swój emocjonalny związek z „małą ojczyzną” wielokrotnie podkreślał, a późniejsze zainteresowania zawodowe potwierdziły Jego intuicję i wyczucie problematyki wiejskiej. W latach okupacji hitlerowskiej pracował w gospodarstwie rolnym, najpierw pomagając matce pod nieobecność przebywającego w niewoli ojca, a od 1943 r. we wsi Kęszyce koło Zduńskiej Woli, chroniąc się w ten sposób przed wywiezieniem na roboty przymusowe w Niemczech. Po wyzwoleniu, podobnie jak wielu rówieśników, swoje sympatie polityczne związał trwale z lewicą. Od września 1945 do maja 1946 r. pracował w Komitecie Miejskim PPR w Zduńskiej Woli. Wiosną 1947 r. rozpoczął studia na Wydziale Mechanicznym Politechniki Łódzkiej, lecz rok później zrezygnował z nich i rozpoczął pracę jako referent w Komendzie Wojewódzkiej Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w Łodzi. Na przełomie 1949–1950 r. był słuchaczem Studium Wstępnego Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Łodzi. W latach 1950–1953 odbył w niej studia I stopnia, uzyskując dyplom nauczyciela historii. W toku nauki zwrócił na siebie uwagę pracowitością i zainteresowaniami naukowymi. Jako wyróżniający się student,

³ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łąki. Wspomnienia*, Łódź 1994, s. 308.